

Taurlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Taurlar

TAURLAR

Strategik taýdan möhüm ýerleriň biri hasaplanýan Krym ýarymadasynyň ilkinji ýasaýjylary hasap edilen taurlar Krymyň Kerç diýen ýerinden başlap tä Rumyniýanyň Danube sebitlerine çenli aralykda uzap ýatan Krym daglarynda ýaşapdyrlar. Iñňän gadymy döwürde "Tawrika", "Tawris", "Tawrik peninsula" diýip tanalan bu ýarymadanyň ady taurlar bilen baglaşykly dakylan atlardyr.

Miladydan öñki 700-nji ýyllardan başlap Krym ýarymadasynyň Kefe, Kerç we Balaklawa ýaly port şäherlerde antiki grek köpcülikleyin göçüp gelmeleri başlaýar, göçülen ýerler b.e.önü 100-nji ýyllarda Rim imperiýasynyň düzümine birikdirilýär. Taurlar bolsa gadymy Gresiýanyň we Rimiň sebitdäki agalygyna galtamançylykly hereketleri sebäpli uly howpa öwrülipdur we olar häzirki Balaklawa sebitinden hüjüm edipdirler.

B.e.önü 64-nji we miladynyň 24-nji ýyllarynda ýaşap geçen Strabon atly taryhçy we geografiáçy tarapyndan ýazylan 17 tomluk "Strabonyň geografiýasy" ("Strabo Geographica") atly taryhy-dokumental işinde taurlaryň skif-sak taýpasdygy anyk ýazylan. [Seret: W.W.Latyșew 1893, 122]

Türkolog alym Mirfatyh Zakiýew "Origin of Turks and Tatars, 2002" atly eserinde taurlaryň skif-sak taýpa konfederasiýasynyň bir bölegidigini, skifleriň pers patyassy Dariniň basybalyjylykly ýörişlerini yza serpikdirmek üçin taur, agatyr (Agaç-äri), neuri, androfag, melanhlen, gelon (Gilaki-Gilan-Gaýy), budin we sauromat (sarmat) taýpa kethudalary bilen duşuşyk geçirendigi Gerodotyň taryhynda [Herodotus, 1972, B. 4, 102] aýdylýandygyny bellemek bilen taurlaryň kiçi-kirim jemagat däldigini, Gerodota salgylanyp olaryň Krymyň Kerç diýen ýerinden Rumyniýanyň Danube diýen

ýerine çenli ýaýylyp ýatan daglyk zonada ýasaýandyklaryny [Herodotus, 1972, IV, 99] ýazýar.

M.Zakiýew iň gadymy türki dilinde we türki dilleriň häzirki gypjak şiwesinde "tau" sözüniň "dag", "tau – er" sözüniň bolsa "Dag äri – Dag ýigidi" (ýagny "daglylar") manysyny berýändigini, her ikisiniňem antiki türki taýpalaryna degişli Itil (Idil-Wolga) bulgarlaryna we krymly tauvlara soňra tatar diýlendigini aýdýar.

Şeýle-de belli alym skifler döwrüni perslere baglanyşdyrjak bolýan käbir taryhçylaryň Taur (Tagar, Togar, Toçar, Tokar, Dogarma) atlandyrmasyny eýran dillerine iltejek bolmagynyň ýerliksizdigini, bu atlandyrmalaryň fonetiki taýdan "Tau" sözi bilen ýakynlyggynyň görnüp durandygyny ýazýar.

Tokarlaryň aslynyň kimligini eýran dilleri boýunça doktorlyk dissertasiýasyny goran Walter Bruno Henning 1938-nji ýylda ýazan "Tokhars and Turks – Argi and the Tokharians" atly makalasynda aýratyn nygtap "Tokhar-Tau-ar- dag halky" manysyny berýär we olar Turfan, Karaşar sebitinde ýaşapdyrlar. Hun we Göktürk(men) döwletleriniň agzasy hökmünde ýatlanýar, subarlar we asesler bilen birlikde Baktriýa sebitinde ady geçýär. Ttaugara, Ottokars ~ As-Tokhars, Düger we Tuhsı ýaly atlar bilen atlandyrylypdyr" diýip ýazýar.

[Seret: W.B.Henning, "Tokhars and Turks – Argi and the Tokharians", 1938]

Hasan Mamaý "Alans in Pyrenees" atly makalasynda ruslaryň Demirgazyk Osetiýa diýip at beren Digoriýasynyň aslynda Toksi-Tokar-Düger diýen türki sözüniň adygeý dilinde aýdylysydygyny belleyär.

Togarlaryň (toçar-tokar) türki taýpadygy Mahmyt Kaşgarlynyň "Diwany lugat-et-türk" eserinde-de agzalýandygyny belläp geçen Zakiýewiň pikiriçe, hristian we ýewreý dini kitaplarynda ady geçýän "Togar" (Togarma – ibrany dilinde -ma köplük san goşulmasy) sözüniň we skif taýpalaryna "taur" diýilmegi bilen "Tokar" atlandyrmasynyň iňňän ýakyn baglanyşygy bar.

Günbatar göktürkmenleriň budun begligi soňabaka kuwwatly kaganlyga öwrülip, tutuş 500 ýyllap Kawkaz we Garadeñiz sebitlerinde höküm sürüpdir. Olaryň Krymdaky bölegi bolsa

Hazaryá ady bilen kiçeňräk hanlyk hökmünde 1100-nji ýyllara çenli dowam edipdir. Özlerini "Togarma"-nyň on oglunyň ýedinqisinden gaýdýar diýip hasaplaýan hazarlar bilen taurlaryň ýakynlygy şol bir wagtyň özünde türki halklaryň bu sebitlerde iñňän gadymy döwürlerden bări ýaşap gelendigini görkezýär.

Taurlar Anadoly ýarym adasynda-da ýaşapdyr. Gadymy gresiýalylaryň aýtmagyna görä, Tauris (Toros) daglarynda taurlar ýaşapdyr. Grekler şol daglara Taur daglary (Taurus Mountains – Toros daglary) diýip at beripdir.

[Seret: I.W.Pýankow 1997, 283].

M.Zakiýew Anadola göçen taurlaryň Toros daglaryna (Taurus Mountains) öz atlaryny goýandyklaryndan ugur alyp, b.e.önü 3000-nji we 2000-nji ýyllar aralygynda Anadolynyň demirgazyk-günbatarynda ýaşan troýalylaryň (Troýans) aslynyň türki taýpalara degişlidigini orta atan Ibrahim Kafesoglynyň we beýleki türkologlaryň çaklamalarynyň tassyk bolmagy üçin seresaply ylmy barlaglaryň geçirilmeginiň gerekdigini ýaňzydýär. Şeýle-de alymyň aýtmagyna görä, täze barlaglaryň netijesinde gadymy döwürde Anadoly, Ýakyn Gündogar, Kawkaz-Garadeňiz we Idil sebitlerinde, Günbatar Sibirde we Orta Aziýada, hatda Günbatar Ýewropada türki dilde gepleýän zonalaryň bolandygy köplere mälim hakykatdyr. Şol sebäpli troýalylaryň hem türki taýpalardan bolup çykaýma ähtimallygy uludyr.

Halit ÝAŞARKURT.

Taryhy makalalar